

Näkökulmia variationistiseen sosiolingvistiikkaan

MIKKO LAASANEN

Väitöksenalkajaisitelmä Tampereen yliopistossa 17. kesäkuuta 2021

Kieli muuttuu koko ajan. 1700-luvulla nälkäinen työmies saattoi haveltaa kuin susi. Nykyään harrastetaan crossfitia ja googletetaan – joskus överiksi asti. Päivittäisessä elämässä muutosta on kuitenkin vaikea havaita, sillä muutos on yleensä varsin hidasta. Yleensä muutos tulee esiin vasta vuosien saatossa esimerkiksi vertaamalla eri sukupolvien kielenkäyttöä toisiinsa. Tunnetusti etenkin nuorten puheeseen liittyy usein piirteitä, jotka eivät kuulu vanhempien kielelliseen käyttäytymiseen. Kielen pysyvyys ja muuttuvuus ovat saman kolikon kaksi eri puolta. Päivästä toiseen muuttuva kieli tekisi kommunikaatiosta käytännössä mahdotonta. Kokonaan muuttumaton kieli taas rajoitaisi puhujien kommunikaatiomahdollisuuksia, sillä siltä puuttuisi elävän kielen joustavuus. Muutoksen nopeus myös vaihtelee. Esimerkiksi sanasto voi uudistua hyvinkin nopeasti, kun taas kielen rakenteiden osalta muutos on yleensä hitaampaa.

Perinteisesti kielenmuutosta on tutkittu vertaamalla kahta tai useampaa kielentilaa toisiinsa siten, että aikaväli eri kielentilojen välillä on joitain satoja vuosia. Tällaisessa tutkimuksessa muutos näyttää yleensä varsin selkeänä. Itse kielentila on kuitenkin abstraktio (ks. Paul 1960 [1880]: 24–25), joka kätkee sisälleen kielellistä vaihtelua ja meneillään olevaa muutosta. Näitä kahta ilmiötä tutkii variationistinen sosiolingvistiikka. William Labovista (1963, 1966) lähtien meneillään olevaa kielenmuutosta on tutkittu vertaamalla eri-ikäisten puhujien kieltä toisiinsa. Ajatuksena on, että puhujan kielenkäyttö vakiintuu jossain vaiheessa ennen aikuisuutta, jolloin vertaamalla esimerkiksi isoisän puhetta hänen lapsenlapsensa puheeseen, meneillään oleva kielenmuutos on mahdollista havaita. Tämänäyttypistä tutkimusta kutsutaan näennäisaikaiseksi tutkimukseksi, sillä kyse on lyhytaikaisesta tutkimuksesta eli mukana ei ole aitoa aikaa vaan aidon ajan korvike, näennäisaika. Tutkimusmenetelmien kehittyessä meneillään olevaa kielenmuutosta päästiin tarkastelemaan myös aidossa ajassa reaaliaikaisen tutkimuksen myötä. Reaaliaikainen tutkimus on meneillään olevan muutoksen pitkittäis-

tutkimus, jossa esimerkiksi toistetaan aiemmin toteutettu näennäisaikainen tutkimus tai haastatellaan uudelleen jo kertaalleen haastateltuja puhujia. Tällöin voidaan tarkastella sitä, miten yksittäisen puhujan kieli muuttuu aidon ajan kuluessa. (Ks. Kurki 2005: 31–37; Palander 2005: 11–19; Paunonen 2005.)

Reaaliaikainen tutkimus on tuottanut runsaasti uutta tietoa meneillään olevasta kielenmuutoksesta. Se on esimerkiksi osoittanut, että puhujien kielenkäyttö jatkaa muuttumistaan vielä aikuisuudessakin (ks. Sankoff 2005). Sittemmin myös kielellisen vaihtelun merkitykseen on alettu kiinnittää entistä enemmän huomiota. Kielellinen vaihtelu ei ole satunnaista, vaan sillä on oma tärkeä roolinsa puhujien välisessä vuorovaikutuksessa (ks. Eckert 2012). Mutta vielä on paljon tutkittavaa. Oma tutkimukseni lähestyy meneillään olevaa kielenmuutosta ja sen tutkimusta pääosin teoreettisesta näkökulmasta. Sen tarkoituksena on kehittää meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimusta, luoda uusia näkökulmia ja lisätä variationistisen sosiolingvistiikan itseymmärrystä.

Yksi keskeinen tarkastelun kohde on kieli itsessään: millainen ilmiö onkaan tämä kieli, jonka parhaillaan tapahtuvaa muuttumista tutkitaan. Vaikka tämä kysymys on keskeinen kielen tutkimuksen kannalta, on sen pohtiminen jäänyt modernissa variationistisessa sosiolingvistiikassa vähemmälle. Kyse ei kuitenkaan ole aiheesta, joka voidaan jättää huomioimatta, sillä käsitykset kielestä vaikuttavat tutkimuksessa tehtyihin valintoihin ja taustaoletuksiin. Näitä taustaoletuksia ei tule jättää implisiittisiksi, vaan ne tulee nostaa esille ja niitä tulee tarkastella kriittisesti.

Tutkimuksessani lähestyn kieltä sosiaalisnormatiivisena ilmiönä. Kielen normatiivisuus tarkoittaa sitä, että jotkin kielenkäyttötavat ovat oikein ja jotkin ovat väärin. Mikäli halutaan ilmaista, että Jussi juoksee pellolla, on oikein sanoa esimerkiksi, että ”Jussi juoksee pellolla”, kun taas on väärin sanoa, että ”Maitotölkki suppea kolme-toista”. Edellisessä tapauksessa kuulija ymmärtää, mitä puhuja haluaa sanoa, mutta jälkimmäisessä ei. Kyse on kielen säännöistä eli normeista. Normit määrittelevät sitä, miten kieltä tulisi käyttää niin, että puhe on ymmärrettävää. Puhuja on kuitenkin vapaa rikkomaan kielen normeja, eikä tämä aina johda ymmärtämättömyyteen. Voidaan esimerkiksi kuvitella tilanne, jossa puhuja sanoo ”Pelto juoksee Jussilla”, mutta kuulija ymmärtää puhujan tarkoittavan sitä, että Jussi juoksee pellolla, koska hän tietää, että pelto ei kirjaimellisesti voi juosta Jussilla. (Ks. Itkonen 1978, 2003.)

Normit ovat täten ymmärrettävyyden pelisääntöjä, joita yleensä noudatetaan, mutta toisinaan rikotaan, ja tästä rikkomisesta voi seurata ymmärrettävyysongelmia tai sitten ei. Normien rikkominen on osoitus kielen mahdollisuuksista ja voi johtaa normin korvautumiseen uudella normilla, mikäli uusi käyttö alkaa yhteisössä levitä. Sosiaalisnormatiivisessa kielikäytössä muutos määrittyykin viime kädessä normin muutoksena. Kielen normit syntyvät puhujien kielellisestä käyttäytymisestä eikä niiden olemassaolo ole riippuvainen kielenhuoltajasta (ks. Karlsson 1995). Kyse on tietynlaisesta ääneen lausumattomasta sosiaalisesta sopimuksesta, jota yksikään yksittäinen puhuja ei voi kumota. Kielenhuolto on puolestaan jonkin kielimuodon, yleensä yleiskielen, tietoista ohjailua. Evoluutiivisesta näkökulmasta katsottuna puhujien välisestä kanssakäymisestä syntyneet normit ovat kuitenkin ensisijaisia, kielenhuoltajan luomat normit toissijaisia, minkä todistaa jo se, ettei kaikissa kielissä edes ole virallista kielenhuoltoa.

Kielen sosiaalisuus tarkoittaa sitä, että kieli on kokonaisuudessaan olemassa ainoastaan kielyhteisössä (ks. Whitney 1874 [1867]: 404). Kieli ei täten ole ensisijaisesti yksilön ominaisuus, vaikka jokainen normaalin kielenkehityksen läpikäynyt kieltä käyttäkin. Kieli ei myöskään siirry viruksen tai loisen lailla kielenoppijan aivoihin vaan kieltä opitaan – voidaan myös puhua kieleen sosiaalistumisesta. Tämä prosessi alkaa lapsuudessa ja potentiaalisesti jatkuu elämän loppuun asti (ks. Nippold 2007). Toisin sanoen on mahdotonta erottaa sellaista elämänvaihetta, jonka jälkeen oppimista ei enää voi tapahtua. Koska kaikki puhujat ovat erilaisia niin fyysisiltä kuin kognitiivisilta ominaisuuksiltaan, opitaan kieltä eri nopeuksilla. Myös lopputuloksessa on vaihtelua: kaikki kielenkäyttäjät eivät hallitse kaikkia kielen rakenteita yhtä hyvin, ja toiset kykenevät näkemään kielen tarjoamia mahdollisuuksia paremmin kuin toiset (ks. Andringa & Dąbrowska 2019).

Kielen sosiaalisnormatiivinen kielikäsitys auttaa ymmärtämään, miksi kielenoppimisen ajalliseen laajuuteen ja natiivien kielenhallintaan tulisi kiinnittää enemmän huomiota myös sosiolingvistiksi meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimuksessa. Siinä keskeisenä tavoitteena on erottaa toisistaan kielellinen vaihtelu ja meneillään oleva muutos eli toisin sanoen pyrkiä tunnistamaan meneillään oleva kielenmuutos. Mikäli kielen kehityksellisiä ja hallinnallisia tekijöitä ei huomioida, puhujat homogenisoidaan kielenkehityksen ja -hallinnan suhteen, ja lopputuloksena saattaa olla vaihtelun ja muutoksen sekoittaminen. Esimerkiksi nuoren puhujan kielellinen kehitys saattaa olla vielä pahasti kesken, kun hän suostuu ottamaan osaa muutoksen tutkimukseen. Tutkittavan kielenpiirteiden vähäinen käyttö ei kuitenkaan välttämättä viittaa etenevään muutokseen, vaan voi olla myös seurausta kielellisen kehityksen keskeneräisyydestä tai ylipäätään kielenhallinnan tasosta (ks. Pajunen & Honko toim., tulossa). Yksilövariaatio ei täten rajoitu ainoastaan sosiaalisiin tekijöihin vaan kattaa myös kielen kehitykselliset ja hallinnalliset tekijät. Vaikka tieteenalaa kutsutaankin sosiolingvistiksi, ei tästä seuraa, etteikö kielelliseen käyttäytymiseen vaikuttaviin kognitiivisiin tekijöihin voitaisi kiinnittää aiempaa enemmän huomiota.

Muutoksen eteneminen puhutusta kielestä kirjoitettuun kieleen kaippaa niin ikään lisätutkimusta. Myös tässä on kyse muutoksen ja vaihtelun erottamisesta, tällä kertaa kielen kahden eri kanavan välillä (ks. Abercrombie 1967). Keskeinen kysymys on, etenevätkö puhutussa kielessä havaitut muutosprosessit kirjoitettuun kieleen vai onko kyse vaihtelusta eri kanavien välillä. Perinteisesti kirjoitetun kielen on katsottu olevan konservatiivisempaa kuin puhutun kielen, minkä seurauksena muutosprosessien on ajateltu etenevän viiveellä kirjoitettuun kieleen. Esimerkiksi suomen possessiivisuffiksin käytön on katsottu vähentyneen puhutussa kielessä, ja nähtävissä on joitain merkkejä muutoksen etenemisestä myös kirjoitettuun kieleen (ks. Paunonen 1995). On kuitenkin mahdollista, että muutos ei tule etenemään kirjoitettuun kieleen vaan jää pysyväksi eroksi puhutun ja kirjoitetun kielen välille. Puhutun kielen tutkimuksissa on havaittu muitakin käynnissä olevia muutosprosesseja (ks. Mantila 2004), joiden potentiaalista etenemistä kirjoitettuun kieleen olisi kiinnostavaa seurata. Vaikka sosiolingvistinen meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimus onkin keskittynyt puhutun kieleen, ei ole mitään syytä, miksei muutosprosesseja voitaisi tarkastella enemmän myös kirjoitetusta kielestä.

Meneillään olevan kielenmuutoksen tunnistaminen ei ole binäärinen joko–tai-prosessi, jossa tilastot yksin ratkaisevat, onko jokin muutosta vai ei. Paljon riippuu itse tutkijasta ja siitä, miten hyvin hän kykenee eliminoimaan muutoksen tunnistamiseen vaikuttavia tekijöitä. Labov (1981) totesi jo varhain, että näennäisaikainen tutkimus on valistunutta arvailua eli päättelyä. Tämä pätee yhä, vaikka reaaliaikaisen tutkimuksen myötä päättelyn perusta on huomattavasti vahvempi. Tästä näkökulmasta katsottuna meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimus on muutoksen ennustamista: ennusteiden todennäköisyyteen vaikuttaa päätelmien vahvuus ja varmuus saavutetaan vasta jälkikäteen. Jotta muutoksen tutkimus olisi mielekäästä, on päätelmien vahvuuteen kiinnitettävä entistä enemmän huomiota muun muassa huomioimalla kehitykselliset ja hallinnalliset tekijät.

Meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimus ei myöskään ole muusta kielen tutkimuksesta erillään oleva yksinäinen saari. Sociolinguistiikan ulkopuolella saavutettua uutta tietoa tulisi hyödyntää myös meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimuksessa. Kielentutkimuksessa uusi tieto rakentuu vanhan päälle – revolutioita harvoin nähdään. Niin sanotut kielentutkimuksen klassikot ovat edelleen täysin relevantteja tiedonlähteitä myös meneillään olevan kielenmuutoksen tutkimuksen kannalta. Kielentutkimuksen historian tunteminen auttaa erottamaan aidon edistyksen näennäisedistyksestä ja ymmärtämään tutkimuksen taustalla piilevästi vaikuttavat ajatusrakennelmat. Nämä rakennelmat tulee avata kriittiselle tarkastelulle, ei haudata historian syvyksiin ja unohtaa. Siiloutuminen ei edistä kehitystä.

Lähteet

- ABERCROMBIE, DAVID 1967: *Elements of general phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ANDRINGA, SIBLE – DĄBROWSKA, EWA 2019: Individual differences in first and second language ultimate attainment and their causes. – *Language Learning* 69 (1) s. 5–12. <https://doi.org/10.1111/lang.12328>.
- ECKERT, PENELOPE 2012: Three waves of variation study. The emergence of meaning in the study of sociolinguistics variation. – *Annual Review of Anthropology* 41 s. 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>.
- ITKONEN, ESA 1978: *Grammatical theory and metascience. A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of 'autonomous' linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/cilt.5>.
- 2003: *What is language? A study in the philosophy of language*. Yleisen kielitieteen julkaisu- ja 8. Turku: Turun yliopisto.
- KARLSSON, FRED 1995: Normit, kielenkäyttö ja kieliopit. – Jan Rydman (toim.), *Tutkimuksen etulinjassa* s. 161–172. Helsinki: WSOY.
- KURKI, TOMMI 2005: *Yksilön ja ryhmän kielen reaaliaikainen muuttuminen. Kielenmuutosten seuraamisesta ja niiden tarkastelussa käytettävistä menetelmistä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LABOV, WILLIAM 1963: The social motivation of sound change. – *Word* 19 (3) s. 273–309. <https://doi.org/10.1080/00437956.1963.11659799>.

- 1966: *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- 1981: What can be learned about change in progress from synchronic descriptions?
– David Sankoff & Henrietta Cedergren (toim.), *Variation omnibus* s. 177–199. Edmonton: Linguistic Research, Inc.
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. – *Virittäjä* 108 (3) s. 322–346.
- NIPPOLD, MARILYN 2007: *Later language development. School-age children, adolescents, and young adults*. Austin: PRO-ED, Inc.
- PAJUNEN, ANNELI – MARI HONKO (toim., tulossa): *Suomen kielen hallinta ja sen kehitys. Peruskoululaiset ja nuoret aikuiset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- PAUL, HERMANN 1960 [1880]: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Kuudes painos. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995: Puhesuomen muuttuva omistusmuotojärjestelmä. – *Virittäjä* 99 (4) s. 162–200.
- 2005: Totta vai toiveajattelua. Näennäisaikainen muutos todellisen muutoksen kuvastajana. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.), *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi* s. 13–53. Kieli 16. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SANKOFF, GILLIAN 2005: Cross-sectional and longitudinal studies. – Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier & Ammon Ulrich (toim.), *Sociolinguistics. An international handbook of the science of language and society* s. 1003–1013. Berlin: de Gruyter. doi:10.1017/S0047404500015906.
- WHITNEY, WILLIAM DWIGHT 1874 [1867]: *Language and the study of language: Twelve lectures on the principles of linguistic science*. https://archive.org/details/bub_gb_ufOeAnt3gV8C (26.8.2021).

Mikko Laasanen: *Meneillään oleva kielenmuutos ja kielellinen vaihtelu. Variationistisen sosiolingvistiikan teoriaa*. Tampereen yliopiston väitöskirjat 429. Tampere: Tampereen yliopisto 2021. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1992-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@tuni.fi